

Nationaal Vrijheidsonderzoek 2010

Draagvlakdeel

Dieter Verhue en Bart Koenen

april 2010

projectnummer: 5248

Inhoud

	Samenvatting	1
	Inleiding	3
1	Verzoenen en herdenken	4
1.1	Aanleiding	4
1.2	Verzoening met Duitsland en Japan	4
1.3	Beeldvorming over Duitsers en Japanners	6
1.4	Deelname herdenking 4 mei en viering 5 mei	7
2	Herdenken: 4 mei	10
2.1	Persoonlijke betekenis Nationale Herdenking 4 mei	10
2.2	Voor wie is herdenken belangrijk?	13
2.3	Dodenherdenking blijft actueel	14
3	Vieren: 5 mei	16
3.1	Persoonlijke betekenis viering 5 mei	16
3.2	Voor wie is vieren belangrijk?	19
3.3	Vieren blijft relevant	19
4	Herdenken en vieren vergeleken	22
4.1	Herdenken en vieren blijven relevant	22

Bijlagen

Bijlage 1 Onderzoeksverantwoording

Inhoud figuren en tabellen

1 Hoe denkt u over de verzoening met Duitsland? (n=975)	4
2 De verzoening met Duitsland heeft al plaatsgevonden (uitgesplitst naar leeftijd; percentage mee eens; n=975)	5
3 Hoe denkt u over de verzoening met Japan? (n=975)	5
4 De verzoening met Japan heeft al plaatsgevonden (uitgesplitst naar leeftijd; percentage mee eens; n=975)	6
5 Heeft de Tweede Wereldoorlog een negatieve invloed op hoe u over Duitsers denkt? (n=975)	7
6 Heeft de Tweede Wereldoorlog een negatieve invloed op hoe u over Japanners denkt? (n=975)	7
7 Van wie vindt u de aanwezigheid bij de officiële Nationale Herdenking op de Dam / viering van de bevrijding het belangrijkste? En daarna? (n=975)	8
8 In hoeverre vindt u het belangrijk dat jaarlijks de oorlogsslachtoffers op 4 mei worden herdacht? (n=975)	10
9 Gemiddelde scores belang 4 mei, naar leeftijdsgroep (gemiddelde op vijfpuntsschaal; n=975)	11
10 Wat is voor u het belangrijkste van de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei? (n=975)	11
11 Wat is voor u het belangrijkste van de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei? (n=975)	12
12 Aan wie denkt u op 4 mei? (n=975)	12
13 Welke van de volgende uitspraken komen het meest met uw mening overeen? Het herdenken van oorlogsslachtoffers op 4 mei ... (meer antwoorden mogelijk; n=975)	14
14 In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? (n=975). De jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei ...	15

15 <i>Wat viert u op 5 mei? (n=975)</i>	16
16 <i>In hoeverre vindt u het belangrijk dat jaarlijks de bevrijding en de vrijheid worden gevierd? (n=975)</i>	17
17 <i>Gemiddelde scores belang 5 mei, naar leeftijd (gemiddelde op vijfpuntsschaal; n=975)</i>	17
18 <i>Wat is voor u het belangrijkste van de jaarlijkse viering op 5 mei? (n=975)</i>	18
19 <i>Met welke van de volgende uitspraken bent u het het meest eens? Het vieren van 5 mei ... (n=975)</i>	19
20 <i>In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? (n=975) De jaarlijkse viering op 5 mei ...</i>	20
21 <i>Wat is voor u belangrijker: herdenken, vieren of zijn ze even belangrijk? (n=975)</i>	22
22 <i>Wat is voor u belangrijker: herdenken, vieren of zijn ze even belangrijk? (n=975)</i>	23
23 <i>Vindt u dat 4 en 5 mei gaan over het verleden of over vandaag de dag? (n=975)</i>	23
24 <i>Relatie tussen het belang van 4 en 5 mei en of deze dagen gaan over heden of verleden (n=975)</i>	24

Samenvatting

Het Nationaal Vrijheidsonderzoek is opgezet om de beleving van Nederlandse burgers ten aanzien van 4 en 5 mei te monitoren. Dit vanuit de gedachte dat deze beleving in de loop der tijd kan veranderen, doordat de Tweede Wereldoorlog steeds verder achter ons ligt en jongere generaties in de samenleving geen directe ervaringen hebben met de Tweede Wereldoorlog. Willen 4 en 5 mei een duidelijke plaats behouden in onze samenleving, dan moeten de herdenking en viering ook in de toekomst blijven aansluiten bij de beleving van de burgers.

Dit is de negende meting in een jaarlijkse serie die begonnen is in 2002. Het onderzoek in 2010 bestaat uit een opiniedeel en een draagvlakdeel en vindt plaats in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. In het draagvlakonderzoek wordt gekeken naar het draagvlak voor en de houding ten aanzien van de jaarlijkse Nationale Dodenherdenking op 4 mei en de viering van Bevrijdingsdag op 5 mei. Omdat eind 2009 en begin 2010 in de media een discussie werd gevoerd over het karakter van de herdenking en de mogelijke aanwezigheid van buitenlandse ambassadeurs, en meer specifiek van de Duitse ambassadeur bij de Nationale Herdenking op 4 mei, zijn in dit onderzoek vragen meegenomen over het thema verzoenen en herdenken.

Naast het draagvlakonderzoek is er net als in andere jaren ook een opinieonderzoek uitgevoerd, waarin wordt ingegaan op de opinievorming rond thema's die nauw aan 4 en 5 mei gerelateerd zijn. De resultaten hiervan zijn in een aparte rapportage beschreven.

Nederland is verzoend met Duitsland en Japan

Moet de verzoening met Duitsland en Japan nog plaatsvinden of heeft deze al plaatsgevonden? En in hoeverre wordt de beeldvorming over Duitsers en Japanners vandaag de dag nog beïnvloed door de Tweede Wereldoorlog?

Het grootste deel van de Nederlandse bevolking (80%) vindt dat verzoening met Duitsland al heeft plaatsgevonden. Het aandeel van de Nederlanders dat vindt dat de verzoening met Japan heeft plaatsgevonden, is met 62% kleiner. 88% van de Nederlanders geeft daarnaast aan dat de Tweede Wereldoorlog geen negatieve invloed (meer) heeft op de wijze waarop zij tegen Duitsers aankijken en 92% geeft aan dat dit voor Japanners het geval is.

Het merendeel van de Nederlanders vindt de aanwezigheid bij de Dodenherdenking, dan wel de viering van de Bevrijding van direct of indirect bij de Tweede Wereldoorlog betrokken burgers en (ex-) militairen het belangrijkste. Aan de aanwezigheid van buitenlandse ambassadeurs wordt door ongeveer 4% van de Nederlanders waarde gehecht. Dit ligt in lijn met de constatering dat Nederlanders 4 en 5 mei vooral als nationale momenten zien. 65% van de Nederlanders is het eens met de stelling dat de Dodenherdenking op 4 mei belangrijk is omdat het een nationaal moment in Nederland is. Voor de viering van de Bevrijding is dat 62%.

4 en 5 mei zijn 'duurzaam relevant'

Het belang dat de Nederlandse bevolking toekent aan de jaarlijkse herdenking en viering is onverminderd groot. Zo vindt 80% van de bevolking het belangrijk dat de herdenking en viering jaarlijks plaatsvinden. We zien dat dit percentage in de tijd heel constant is. Hoewel de looptijd van dit onderzoek beperkt is (de eerste meting vond plaats in 2002), zijn er geen aanwijzingen dat de herdenking en viering aan relevantie inboeten naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons ligt.

Deze 'duurzame relevantie' lijkt samen te hangen met het karakter van beide dagen. Hoewel de herdenking en viering onlosmakelijk verbonden blijven met de Tweede Wereldoorlog, hebben beide dagen voor veel mensen ook een meer universele betekenis gekregen. Deze stelling kunnen we onderbouwen met de volgende bevindingen:

- Het belangrijkste van de jaarlijkse herdenking is voor de meeste mensen het stilstaan bij de gevolgen van oorlog, *zowel vroeger als nu*.
- Het belangrijkste van de jaarlijkse viering is volgens de meeste mensen erbij stilstaan dat vrijheid niet vanzelfsprekend is.
- De meeste Nederlanders vieren op Bevrijdingsdag *zowel* de vrijheid als de bevrijding.
- Tijdens de Dodenherdenking wordt het vaakst gedacht aan *alle* oorlogsslachtoffers, van welke oorlog dan ook.
- De herdenking en de viering worden door een ruime meerderheid van de Nederlandse bevolking belangrijk gevonden voor *iedereen*, ongeacht opleiding of achtergrond.
- Een ruime meerderheid vindt dat herdenken en vieren gaan over het verleden én over vandaag de dag.
- Driekwart van de Nederlanders vindt dat 4 en 5 mei relevant blijven, zolang er oorlog en onderdrukking bestaan.

Zou de nadruk van 4 en 5 mei sterk op het verleden blijven liggen, dan zouden beide dagen in de loop der tijd aan belang kunnen verliezen. Dit wordt geïllustreerd door de bevinding dat de groep die minder belang hecht aan 4 en 5 mei, vaker van mening is dat beide dagen over het verleden gaan.

We zien ieder jaar dat jongeren van 13 tot en met 17 jaar wat minder belang aan 4 en 5 mei hechten. Omdat het waargenomen belang in de loop der tijd echter heel constant blijft, ligt het voor de hand dat het hierbij gaat om een leeftijdeffect en niet om een generatie-effect. Het lijkt er dus op dat jongeren meer belang gaan hechten aan 4 en 5 mei naarmate ze ouder worden.

De relevantie van 4 en 5 mei zorgt ook voor grote steun voor het continueren van de herdenking en viering. Rond de 80% van de Nederlanders vindt dat beide dagen in de toekomst behouden moeten blijven. Niet meer dan 5% denkt dat het tijd wordt om de herdenking en viering af te schaffen.

Inleiding

Achtergronden

Het Nationaal Vrijheidsonderzoek is opgezet om de beleving van Nederlandse burgers ten aanzien van 4 en 5 mei te monitoren. Dit vanuit de gedachte dat deze beleving in de loop der tijd kan veranderen, doordat de Tweede Wereldoorlog steeds verder achter ons ligt en jongere generaties in de samenleving geen directe ervaringen hebben met de Tweede Wereldoorlog. Willen 4 en 5 mei een duidelijke plaats behouden in onze samenleving, dan moeten de herdenking en viering blijven aansluiten bij de beleving van de burgers.

In dit rapport gaan we in op de beleving van de burgers begin 2010. Het betreft de negende meting in een jaarlijkse serie die begonnen is in 2002. Het onderzoek bestaat dit jaar uit een opiniedeel en een draagvlakdeel en vindt plaats in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. In het opinieonderzoek staat dit jaar het thema 'vrijheid wereldwijd' centraal. In het voorliggende draagvlakonderzoek is gekeken naar de houding en het draagvlak voor de jaarlijkse Nationale Dodenherdenking op 4 mei en de viering van Bevrijdingsdag op 5 mei.

Het draagvlakonderzoek is uitgevoerd van 2 maart tot en met 8 maart 2010. In deze periode is een representatieve steekproef van $n=975$ burgers van 13 jaar en ouder ondervraagd. Binnen deze steekproef zijn ook westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen ondervraagd.

Opbouw van het rapport

In dit rapport gaan we in hoofdstuk 1 in op de vraag of de verzoening met Duitsland en Japan al heeft plaatsgevonden en de invloed van de Tweede Wereldoorlog op onze houding ten aanzien van beide bevolkingsgroepen. Hoofdstuk 2 gaat over de Dodenherdenking op 4 mei. Daarna komt in hoofdstuk 3 het vieren van de bevrijding en de vrijheid op 5 mei aan bod. In hoofdstuk 4 vergelijken we het jaarlijkse herdenken en vieren.

Leeswijzer

De enquêteresultaten in dit rapport zijn weergegeven in afgeronde percentages. Wanneer er door afronding totalen ontstaan van meer of minder dan 100, zijn deze *niet* gecorrigeerd. De titels van figuren en tabellen betreffen (behoudens enkele uitsplitsingen) de exacte vraagstellingen zoals die aan de respondenten zijn voorgelegd. Wanneer wordt gesproken over verschillen tussen groepen, betreft dit getoetste significante verschillen. Wanneer we uitspraken over alle ondervraagden doen, gebruiken we de term 'Nederlanders', waarmee we alle ingezetenen van Nederland bedoelen.

1 Verzoenen en herdenken

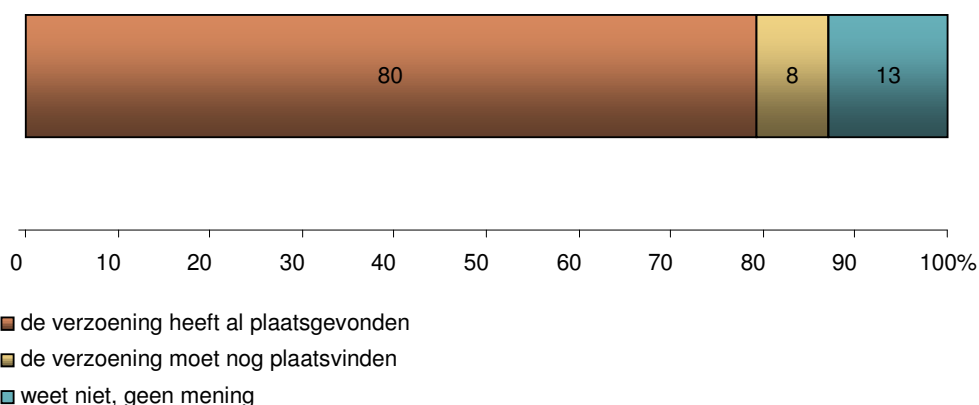
1.1 Aanleiding

Eind 2009 en begin 2010 werd in de media een discussie gevoerd over het karakter van de herdenking en de mogelijke aanwezigheid van buitenlandse ambassadeurs. Meer specifiek ging het om de aanwezigheid van de Duitse ambassadeur bij de Nationale Herdenking op 4 mei. In dit hoofdstuk gaan we in op de opvattingen van de Nederlandse bevolking over deze onderwerpen. We gaan hierbij eerst in op de vraag of de verzoening met Duitsland en Japan heeft plaatsgevonden en op de vraag of de Tweede Wereldoorlog nog een negatieve invloed heeft op het denken over Duitsers en Japanners. Daarna gaan we in op de vraag wiens aanwezigheid belangrijk is tijdens de jaarlijkse herdenking op de Dam en tijdens de viering van de bevrijding.

1.2 Verzoening met Duitsland en Japan

In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag hoe Nederlanders denken over de verzoening met Duitsland en Japan. Vier op de vijf Nederlanders zijn van mening dat de verzoening met Duitsland al heeft plaatsgevonden. Hierbij zijn geen grote verschillen waarneembaar tussen groepen met verschillende achtergrondkenmerken.

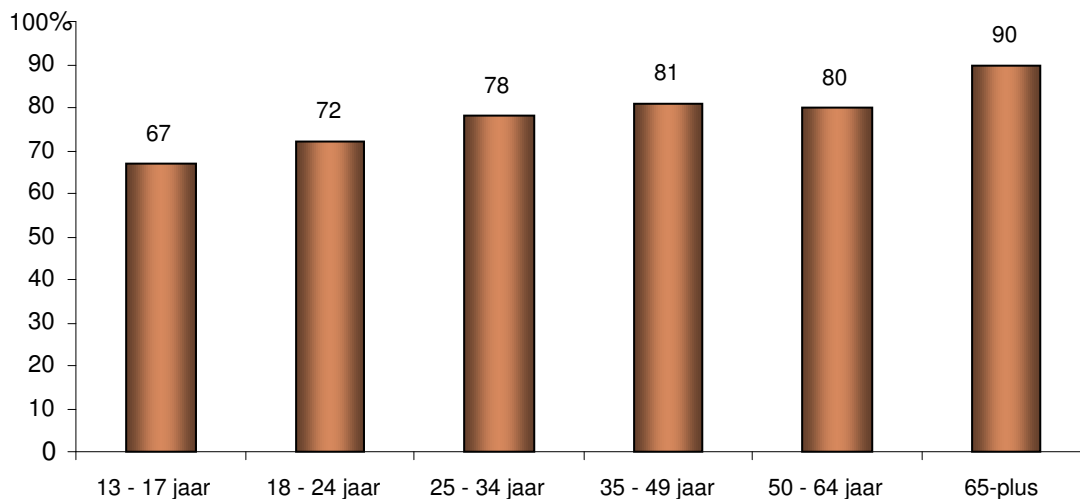
1 | Hoe denkt u over de verzoening met Duitsland? (n=975)

Er is een zwak positief verband waarneembaar tussen de leeftijd en de mate waarin men van mening is dat de verzoening met Duitsland al heeft plaatsvonden: hoe hoger de leeftijd, des te vaker men vindt dat de verzoening al heeft plaatsgevonden. In de onderstaande figuur is de

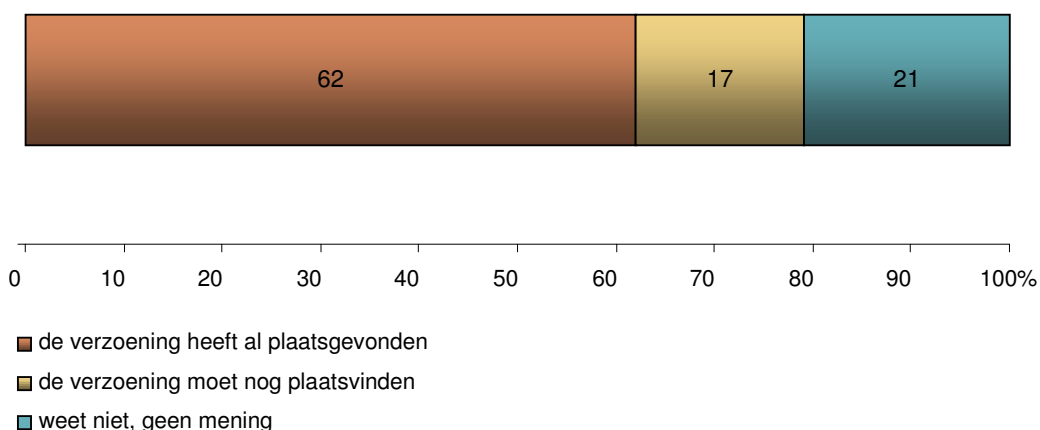
groep Nederlanders weergegeven die vindt dat de verzoening met Duitsland al heeft plaatsgevonden, uitgesplitst naar leeftijd. 65-plussers vinden het vaakst dat de verzoening al heeft plaatsgevonden. Jongeren van 13 tot en met 17 jaar zijn minder vaak van mening dat de verzoening al heeft plaatsgevonden.

2 | De verzoening met Duitsland heeft al plaatsgevonden (uitgesplitst naar leeftijd; percentage mee eens; n=975)

Een wat kleiner deel van de Nederlanders is van mening dat de verzoening met Japan al heeft plaatsgevonden. Het aantal 65-plussers dat zegt dat de verzoening met Japan al heeft plaatsgevonden is met 62% bijvoorbeeld veel kleiner dan de 90% van de 65-plussers die vindt dat de verzoening met Duitsland al heeft plaatsgevonden.

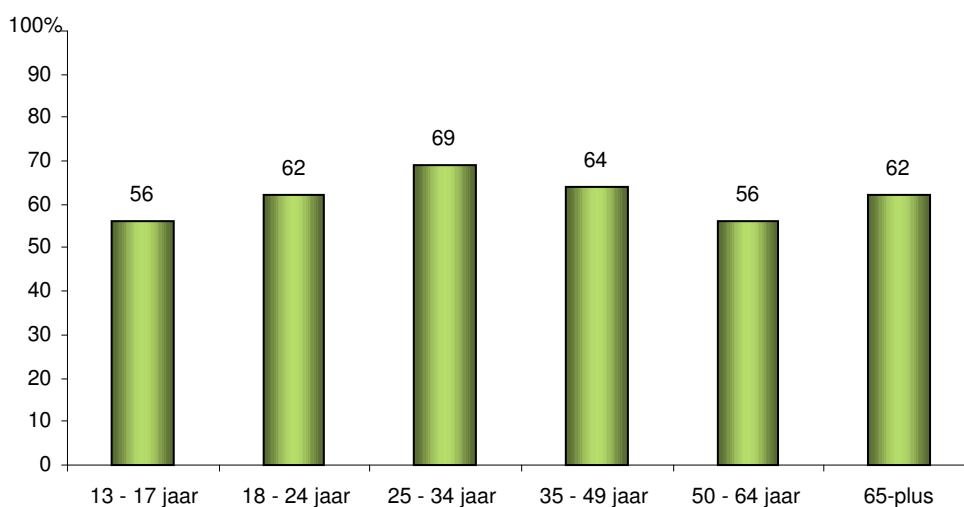
3 | Hoe denkt u over de verzoening met Japan? (n=975)

Hoger opgeleiden (68%) zijn iets vaker dan lager opgeleiden (60%) van mening dat de verzoening met Japan al heeft plaatsgevonden. Verder zijn er geen significante verschillen waarneembaar tussen groepen met verschillende achtergrondkenmerken. Net zoals bij de verzoening met Duitsland kan hieruit worden afgeleid dat men in brede lagen van de Nederlandse bevolking van mening is dat de verzoening met Japan al heeft plaatsgevonden.

In de onderstaande figuur zijn de opvattingen over de verzoening met Japan uitgesplitst naar leeftijd. De groep 25 tot en met 34 jaar is iets vaker dan de andere groepen van mening dat de verzoening al heeft plaatsgevonden. Het verschil met de andere groepen is echter klein.

4 | De verzoening met Japan heeft al plaatsgevonden (uitgesplitst naar leeftijd; percentage mee eens; n=975)

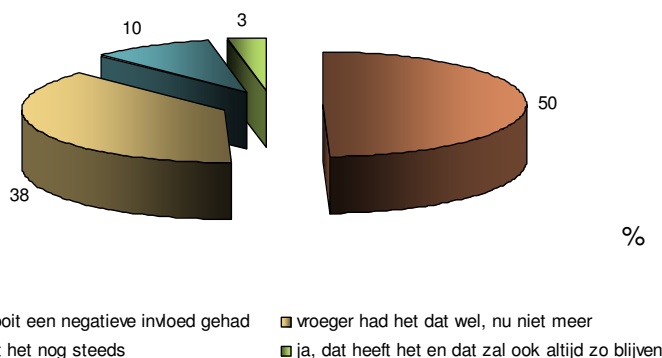

Kort samengevat zien we dat de meeste Nederlanders vinden dat de verzoening met Duitsland al heeft plaatsgevonden. Dit geldt in iets mindere mate voor de verzoening met Japan.

1.3 Beeldvorming over Duitsers en Japanners

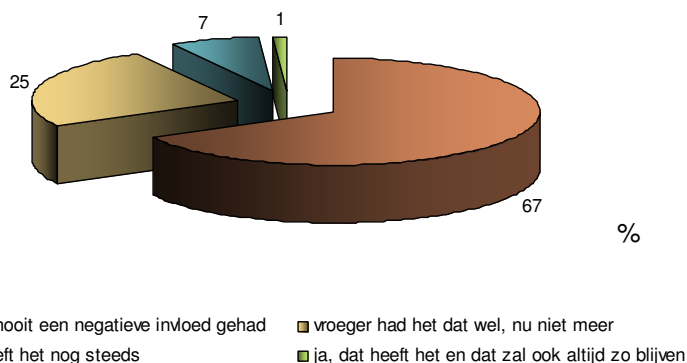
In deze paragraaf wordt nagegaan in hoeverre de beeldvorming over Duitsers en Japanners nog wordt beïnvloed door de Tweede Wereldoorlog. 88% van de Nederlanders geeft aan dat de Tweede Wereldoorlog geen negatieve invloed (meer) heeft op de wijze waarop zij tegen Duitsers aankijken. We hebben in voorgaande jaren gezien dat dit sterk samenhangt met de vraag of men de oorlog zelf heeft meegemaakt. Met name bij 65-plussers (63%) had de oorlog vroeger wel invloed op hun mening over Duitsers, maar nu niet meer. Bij de andere leeftijdsgroepen geeft meer dan de helft aan dat het nooit een negatieve invloed op de beeldvorming heeft gehad.

 5 | Heeft de Tweede Wereldoorlog een negatieve invloed op hoe u over Duitsers denkt? (n=975)

Dezelfde vraag hebben we voorgelegd met betrekking tot de mening over Japanners. 92% van de Nederlanders geeft aan dat de Tweede Wereldoorlog geen negatieve invloed (meer) heeft op de wijze waarop zij tegen Japanners aankijken. Dit aandeel is hoger dan bij de mening over Duitsers. Dit geldt voor alle leeftijdsgroepen. Van de 65-plussers geeft 51% aan dat deze negatieve invloed er vroeger wel is geweest, maar dat daar nu geen sprake meer van is. Bij alle andere leeftijdsgroepen geeft meer dan de helft aan dat de oorlog nooit een negatieve invloed heeft gehad op de beeldvorming ten aanzien van Japanners. Bij de 19- tot 24-jarigen is dit percentage met 81% het hoogst.

 6 | Heeft de Tweede Wereldoorlog een negatieve invloed op hoe u over Japanners denkt? (n=975)

Samengevat kan worden gesteld dat de Tweede Wereldoorlog voor het overgrote deel van de Nederlandse bevolking geen invloed meer heeft op het beeld dat men van Japanners of Duitsers heeft.

1.4 Deelname herdenking 4 mei en viering 5 mei

Op 4 mei worden de Nederlandse burgers en militairen herdacht die zijn omgekomen sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en tijdens vredesmissies daarna. Er worden geen buitenlandse vertegenwoordigers uitgenodigd, noch uit de voormalige geallieerde landen, noch uit de voormalige bezettende landen. De Dodenherdenking op 4 mei heeft daar-

mee een nationaal karakter. De 'Start Nationale Viering van de Bevrijding' op 5 mei heeft een internationaal karakter, waarbij vrijheid als universele waarde centraal staat en waarbij jaarlijks officiële gasten (ambassadeurs) uit het buitenland worden uitgenodigd. Wat vinden Nederlanders van internationale vertegenwoordiging tijdens de herdenking en viering? Om hier inzicht in te krijgen, is gevraagd van wie men de aanwezigheid bij de herdenking op de Dam en tijdens de viering van Bevrijdingsdag het belangrijkste vindt.

7 | Van wie vindt u de aanwezigheid bij de officiële Nationale Herdenking op de Dam / viering van de bevrijding het belangrijkste? En daarna? (n=975)

	Aanwezigheid 4 mei				Aanwezigheid 5 mei			
	in de 'top 3'	als eerste genoemd	als tweede genoemd	als derde genoemd	in de 'top 3'	als eerste genoemd	als tweede genoemd	als derde genoemd
	%	%	%	%	%	%	%	%
• familie en naasten van mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt	70	26	26	20	65	24	27	20
• mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt	62	17	27	21	63	21	29	19
• militairen en veteranen	52	9	19	26	44	10	16	23
• jongeren	44	21	10	14	44	22	12	14
• Koninklijke familie en leden van de regering	42	19	13	11	33	11	12	14
• hoogwaardigheidsbekleders	6	0	3	3	5	0	1	4
• buitenlandse ambassadeurs	3	1	1	2	4	1	1	3
• geen van deze	9	7	1	2	16	12	3	3

Bij de officiële herdenking op de Dam vinden Nederlanders de aanwezigheid van familie en naasten van mensen die de oorlog hebben meegemaakt het belangrijkste (70%). Ook mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt worden vaak in de 'top 3' genoemd (62%), gevolgd door militairen en veteranen (52%). Buitenlandse ambassadeurs (3%) en hoogwaardigheidsbekleders (6%) worden nauwelijks genoemd.

Bij de viering van 5 mei is de 'top 3' van groepen die het vaakst worden genoemd nagenoeg hetzelfde. Er zijn wat kleine verschillen. Militairen en veteranen en jongeren worden even vaak genoemd en de aanwezigheid van de koninklijke familie wordt tijdens de viering iets minder belangrijk gevonden dan bij de herdenking.

Als we kijken naar verschillen tussen groepen zien we dat de aanwezigheid van familie en naasten van mensen die de oorlog hebben meegemaakt door autochtone Nederlanders belangrijker wordt gevonden dan door allochtone Nederlanders. Dit geldt voor zowel 4 mei (73% versus 58%) als voor 5 mei (72% versus 55%).

We kunnen concluderen dat 4 en 5 mei door de Nederlandse bevolking worden gezien als nationale gebeurtenissen en dat er nauwelijks behoefte is aan internationale vertegenwoordigers. Dit ligt in lijn met de constatering dat Nederlanders 4 en 5 mei vooral als nationale momenten zien. In het volgende hoofdstuk zien we dat 65% van de Nederlanders het eens is met de stelling dat de Dodenherdenking op 4 mei belangrijk is omdat het een nationaal moment in Nederland is. Voor de viering van de Bevrijding is dat 62%.

2 Herdenken: 4 mei

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de Nationale Dodenherdenking op 4 mei. Paragraaf 2.1 gaat over de persoonlijke betekenis die de herdenking op 4 mei voor Nederlanders heeft. Paragraaf 2.2 gaat over de vraag voor welke groepen de herdenking volgens de Nederlandse bevolking het belangrijkste is. In paragraaf 2.3 wordt een aantal stellingen over de herdenking van 4 mei voorgelegd.

2.1 Persoonlijke betekenis Nationale Herdenking 4 mei

Net als in de vorige jaren hebben we gevraagd hoe belangrijk men het vindt dat op 4 mei de oorlogsslachtoffers worden herdacht. De cijfers geven aan dat het draagvlak voor 4 mei onverminderd groot is. In de afgelopen acht jaar is de steun voor de herdenking stabiel gebleven. Het aantal mensen dat aangeeft de herdenking niet zo belangrijk te vinden, is gedaald van 10% in 2003 tot 5% dit jaar.

8 | In hoeverre vindt u het belangrijk dat jaarlijks de oorlogsslachtoffers op 4 mei worden herdacht? (n=975)

belangrijk dat jaarlijks de oorlogsslachtoffers op 4 mei herdacht worden

	meting 2010	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005	meting 2004	meting 2003
	%	%	%	%	%	%	%	%
• heel belangrijk (5)	48	46	47	48	45	48	45	48
• wel belangrijk (4)	32	40	38	34	35	32	36	30
• noch belangrijk, noch onbelangrijk (3)	13	9	9	9	13	11	10	12
• niet zo belangrijk (2)	4	3	4	6	6	6	7	8
• helemaal niet belangrijk (1)	1	1	1	2	1	2	2	2
• weet niet	1	1	1	1	1	1	*	1
gemiddelde	4,2	4,3	4,3	4,2	4,2	4,2	4,2	4,1

In tabel 8 is de gemiddelde score per leeftijdsgroep weergegeven. Hieruit blijkt een zwak positief verband tussen de hoogte van de leeftijd en het belang dat men hecht aan de herdenking van 4 mei: hoe hoger de leeftijd, des te meer belang men aan de herdenking hecht. De mate waarin men herdenken belangrijk vindt, is binnen elke leeftijdsgroep constant in de tijd.

9 | Gemiddelde scores belang 4 mei, naar leeftijdsgroep (gemiddelde op vijfpuntsschaal; n=975)

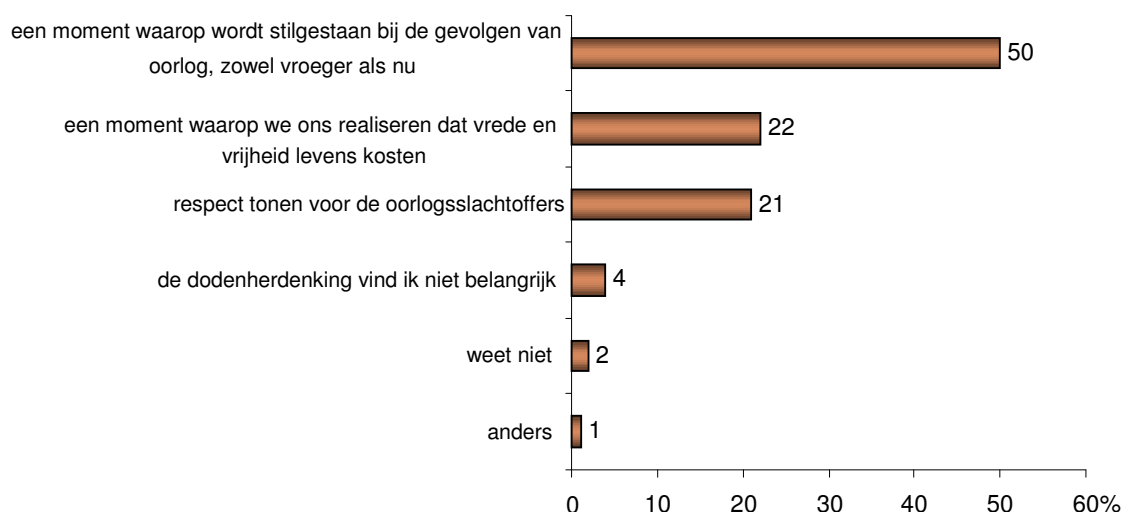
belangrijk dat jaarlijks de oorlogsslachtoffers op 4 mei herdacht worden

	meting 2010	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005	meting 2004	meting 2003
• 13 – 17 jaar	3,9	4,1	4,1	4,0	3,9	4,2	3,8	3,7
• 18 – 24 jaar	4,2	3,9	4,2	4,0	4,0	4,1	4,1	3,9
• 25 – 34 jaar	4,0	4,3	4,3	4,1	4,2	4,0	4,1	4,2
• 35 – 49 jaar	4,3	4,4	4,3	4,2	4,1	4,1	4,0	4,2
• 50 – 64 jaar	4,3	4,2	4,3	4,4	4,2	4,4	4,3	4,1
• 65+	4,3	4,5	4,3	4,4	4,5	4,3	4,5	4,4
gemiddelde	4,2	4,3	4,3	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2

De brede steun blijkt ook uit het feit dat verschillen naar andere achtergrondkenmerken klein zijn. Zo is de gemiddelde waardering van lager opgeleiden (4,2) gelijk aan die van hoger opgeleiden (4,2), die van autochtone Nederlanders (4,3) bijna gelijk aan die van allochtone Nederlanders (4,1) en die van vrouwen (4,3) vrijwel gelijk aan die van mannen (4,2). Deze cijfers geven aan dat het belang van het herdenken op 4 mei door een groot deel van de Nederlandse bevolking wordt gedeeld.

Wat vindt men het belangrijkste van de jaarlijkse Dodenherdenking? De helft van de Nederlandse bevolking beschouwt de herdenking primair als een moment waarop wordt stilgestaan bij de gevolgen van de oorlog. Voor een kleiner deel is de herdenking een moment waarop men zich realiseert dat vrede en vrijheid levens kosten (22%) of een moment waarop men respect toont aan oorlogsslachtoffers (21%).

10 | Wat is voor u het belangrijkste van de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei? (n=975)

Als we kijken naar het stilstaan bij de gevolgen van de oorlog, dan is het verschil in beleving tussen de groep 13- tot en met 17-jarigen en 65-plussers het grootst. Voor 39% van de jongeren van 13 tot en met 17 jaar is de herdenking een moment waarop wordt stilgestaan bij de gevolgen van oorlog. Bij de 65-plussers is dat 52%.

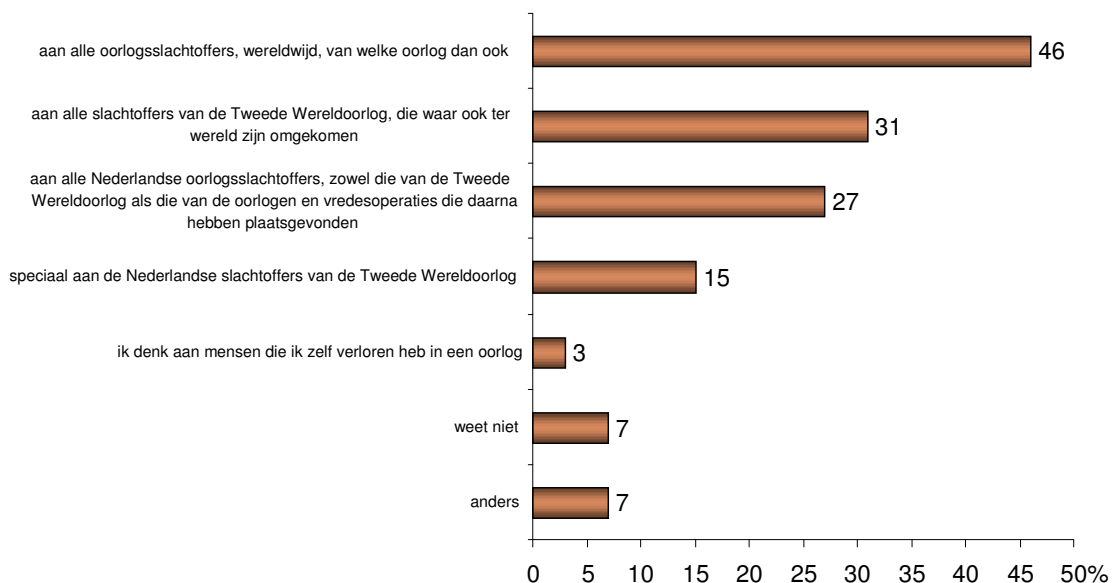
Voor jongeren en allochtone Nederlanders staat de herdenking minder in het teken van oorlog. Voor deze groepen is het relatief vaker een moment waarop ze zich realiseren dat vrede en vrijheid levens kosten. De herdenking is voor 33% van de allochtonen een moment waarop ze zich realiseren dat vrede en vrijheid levens kosten. Bij autochtonen is dat 22%.

11 | Wat is voor u het belangrijkste van de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei? (n=975)

	meting 2010	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005
	%	%	%	%	%
• een moment waarop wordt stilgestaan bij de gevolgen van oorlog, zowel vroeger als nu	50	54	49	45	49
• een moment waarop we ons realiseren dat vrede en vrijheid levens kosten	22	17	15	22	13
• respect tonen voor de oorlogsslachtoffers	21	23	29	26	32
• de dodenherdenking vind ik niet belangrijk / anders	5	2	7	5	5

In de bovenstaande tabel zijn de antwoorden vergeleken met de jaren waarin dezelfde vraag werd gesteld. Respect tonen voor slachtoffers lijkt door de jaren heen iets aan belang in te moeten winnen. Verder zijn er geen grote verschillen door de jaren heen te zien.

12 | Aan wie denkt u op 4 mei? (n=975)

Aan wie denkt men tijdens de Nationale Dodenherdenking? Het meest wordt aan oorlogsslachtoffers wereldwijd gedacht, van welke oorlog dan ook (46%). Slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, die waar ook ter wereld zijn omgekomen worden door een derde van de Neder-

landers herdacht, gevolgd door alle Nederlandse slachtoffers, zowel van de Tweede Wereldoorlog als van vredesoperaties en oorlogen daarna (27%).

Bij alle leeftijdsgroepen worden oorlogsslachtoffers, van welke oorlog dan ook, het vaakst genoemd, behalve bij de jongste groep (13 tot en met 17 jaar). 23% van deze groep jongeren weet vaak niet waaraan zij denken op 4 mei. Verder zijn er geen significante verschillen tussen groepen met verschillende achtergrondkenmerken.

De uitkomsten van de open vragen (7% onder 'anders') laten geen eenduidig beeld zien. De meeste mensen geven bij deze vraag aan dat ze aan dierbaren en familieleden denken, die zij in de oorlog verloren hebben. Een redelijk groot aantal geeft hier expliciet aan dat ze aan 'niemand' in het bijzonder denken.

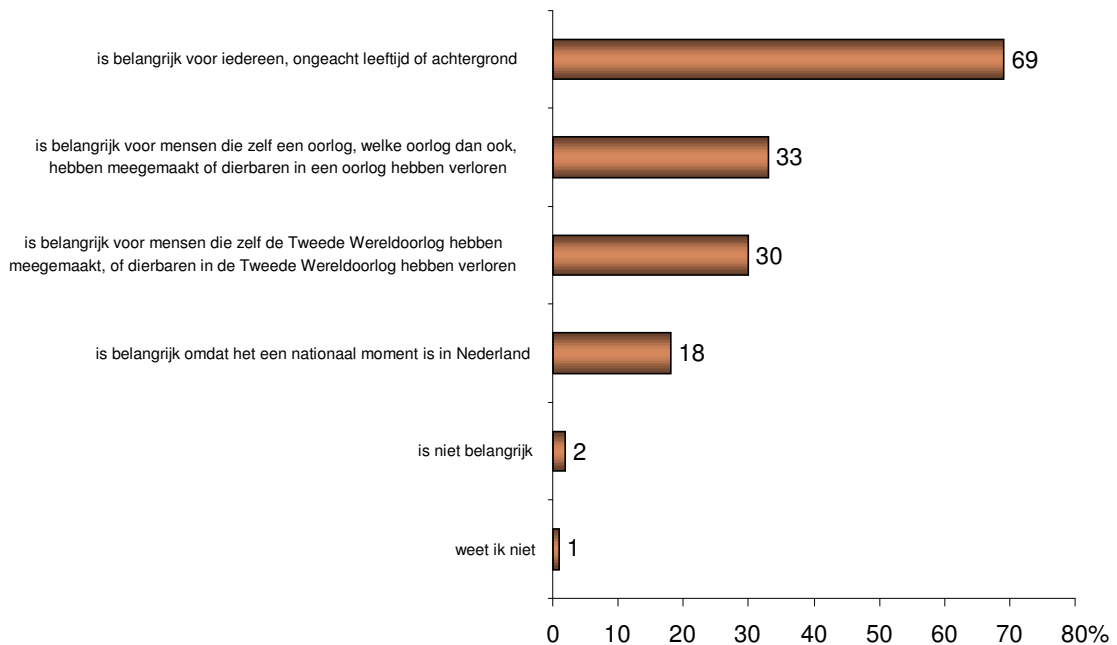
Samengevat kan worden gesteld dat de herdenking voor de meeste Nederlanders een belangrijk moment is waarop wordt stilgestaan bij de gevolgen van oorlog, zowel vroeger als nu. Men herdenkt vooral slachtoffers van oorlogen wereldwijd. Dit geeft aan dat de herdenking voor veel mensen een meer universele waarde heeft en niet alleen (meer) verbonden is met de Tweede Wereldoorlog en de gevallen slachtoffers.

2.2 Voor wie is herdenken belangrijk?

Voor wie vinden Nederlanders de herdenking het belangrijkste? Ruim tweederde van de Nederlanders is van mening dat het herdenken van oorlogsslachtoffers belangrijk is voor iedereen, ongeacht leeftijd of achtergrond. Ongeveer een derde geeft aan de herdenking vooral belangrijk te vinden voor mensen die een oorlog hebben meegemaakt of dierbaren in een oorlog hebben verloren. Iets minder Nederlanders vinden de herdenking belangrijk vinden voor mensen die de Tweede Wereldoorlog zelf hebben meegemaakt of er dierbaren in verloren hebben.

Mannen (36%) vinden vaker dan vrouwen (24%) dat de herdenking belangrijk is voor mensen die de Tweede Wereldoorlog zelf hebben meegemaakt. Ook allochtone Nederlanders (42%) vinden dit vaker dan autochtone Nederlanders (29%). Hoger opgeleiden (25%) vinden vaker dan lager opgeleiden (16%) dat de herdenking een belangrijk nationaal moment voor Nederland is.

13 | Welke van de volgende uitspraken komen het meest met uw mening overeen? Het herdenken van oorlogsslachtoffers op 4 mei ... (meer antwoorden mogelijk; n=975)

2.3 Dodenherdenking blijft actueel

Aan de ondervraagden zijn acht stellingen voorgelegd, die gaan over de jaarlijkse Dodenherdenking op 4 mei. Nederlanders zijn het in meerderheid eens met de stelling dat respect tonen voor de slachtoffers een belangrijke uiting is van 4 mei en dat de herdenking ook in de toekomst door moet blijven gaan.

Zo'n 85% van de Nederlanders is het eens met de stelling dat de herdenking een moment is waarop wordt stilgestaan bij de gevolgen van oorlog, zowel vroeger als nu. Zo'n driekwart is het helemaal of grotendeels eens met de stelling dat de herdenking actueel blijft zolang er oorlog en onderdrukking bestaan. Daarnaast blijkt de herdenking voor veel Nederlanders een moment te zijn waarop men zich realiseert dat vrede en vrijheid levens kosten.

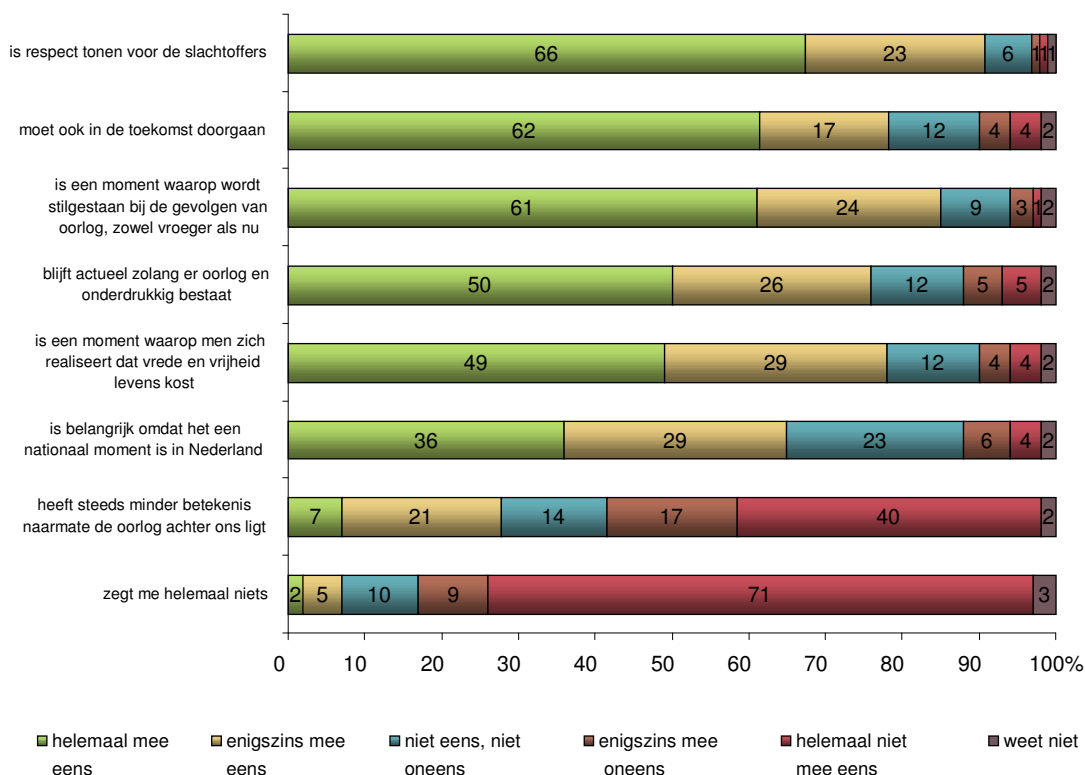
Iets meer dan de helft van de Nederlanders geeft aan dat de herdenking een belangrijk nationaal moment is in Nederland. Meer dan de helft van de ondervraagden is het oneens met de stelling dat de herdenking steeds minder betekenis heeft naarmate de oorlog verder achter ons ligt. Nog een groter deel is het oneens met de stelling dat de herdenking ze niets zegt.

De beleving van de herdenking is bij veel Nederlanders hetzelfde. Verschillen in beleving zijn er vooral tussen jong en oud. Zo geven 65-plussers (64%) vaker aan dan jongeren van 13 tot en met 17 jaar (34%) dat herdenken actueel blijft zolang er oorlog en onderdrukking bestaan. Ook geven deze ouderen (68%) vaker dan deze jongeren (54%) aan dat ze de herdenking als een moment zien, waarop zij respect tonen aan de slachtoffers.

Ouderen beschouwen de herdenking meer dan jongeren als een moment waarop zij stilstaan bij de gevolgen van oorlog, zowel vroeger als nu.

Als we kijken naar de mensen die vinden dat de herdenking minder betekenis heeft naarmate de oorlog verder achter ons ligt, zien we dat jonge mensen van 13 tot 34 jaar dat veel vaker vinden dan mensen van 35 jaar en ouder. Verder zijn er weinig verschillen tussen groepen met verschillende achtergrondkenmerken.

14 | In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? (n=975). De jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei ...

Samengevat kan worden gesteld dat het draagvlak voor de herdenking onder brede lagen van de bevolking groot is. Veel Nederlanders verbinden de herdenking niet alleen aan de Tweede Wereldoorlog, maar ook aan actuele thema's, zoals oorlog en onderdrukking vandaag de dag. De verschillen in de beleving van het herdenken zijn voornamelijk te verklaren door leeftjdsverschillen en in mindere mate door verschillen in etniciteit, opleidingsniveau of sekse.

3 Vieren: 5 mei

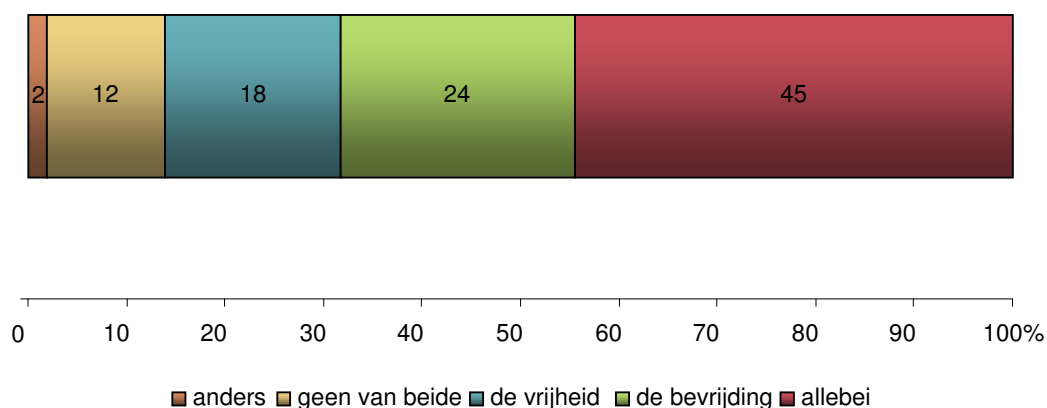
In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het vieren van de vrijheid en bevrijding op 5 mei. Hierbij wordt dezelfde structuur gevolgd als in het vorige hoofdstuk door in paragraaf 3.1 in te gaan op de persoonlijke beleving en in paragraaf 3.2 op de algemene betekenis van de viering. In paragraaf 3.3 worden enkele stellingen over de jaarlijkse viering voorgelegd.

3.1 Persoonlijke betekenis viering 5 mei

Wat vieren Nederlanders op 5 mei? Men geeft op deze vraag het vaakst het antwoord de bevrijding en de vrijheid allebei te vieren (45%), gevolgd door alleen de bevrijding (24%) of alleen de vrijheid (18%).

De gelijktijdige viering van de bevrijding en de vrijheid wordt in alle leeftijdsgroepen met voor- sprong het meest genoemd. 25- tot 34-jarigen vieren verhoudingsgewijs wat vaker de vrijheid (27%), terwijl 65-plussers (26%) wat vaker de bevrijding vieren. Ook vieren hoger opgeleiden (22%) vaker alleen de vrijheid dan lager opgeleiden (13%). Van de allochtone Nederlanders geeft 23% aan geen van beide te vieren, tegen 10% van de autochtone Nederlanders.

15 | Wat viert u op 5 mei? (n=975)

Het belang dat men hecht aan de jaarlijkse viering is onverminderd groot. 80% van de Nederlanders vindt de viering belangrijk. Dit percentage is vergelijkbaar met andere jaren en met het constante en grote draagvlak dat ook voor de jaarlijkse herdenking bestaat.

16 | In hoeverre vindt u het belangrijk dat jaarlijks de bevrijding en de vrijheid worden gevierd? (n=975)

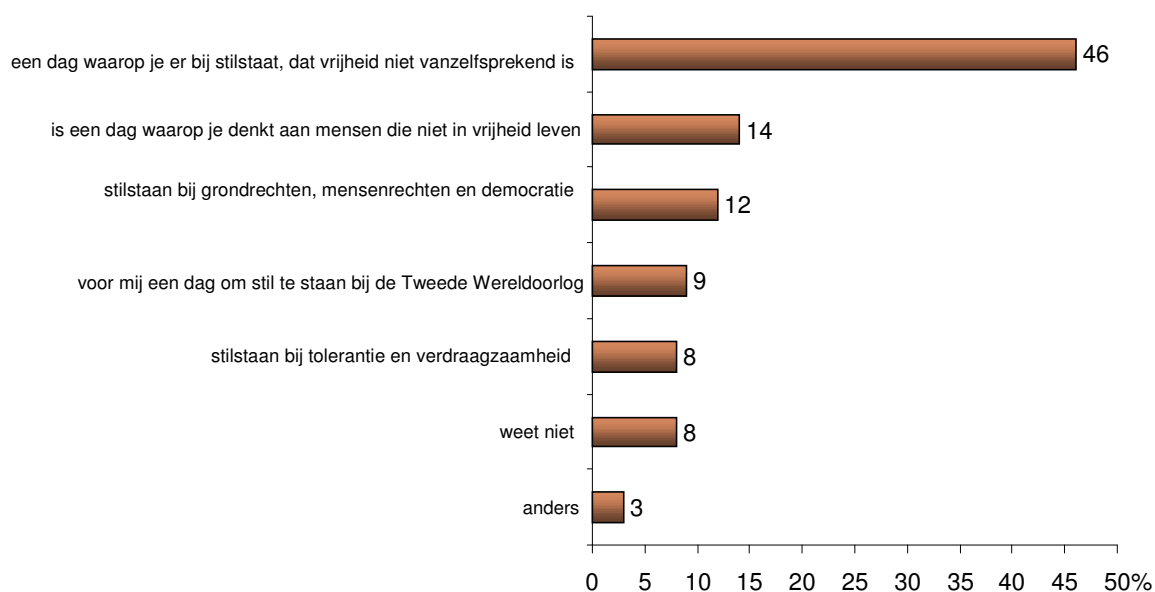
	<i>belangrijk dat jaarlijks de bevrijding en vrijheid gevierd worden</i>							
	meting 2010	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005	meting 2004	meting 2003
	%	%	%	%	%	%	%	%
• heel belangrijk (5)	41	34	40	39	42	43	38	40
• wel belangrijk (4)	39	43	39	33	35	32	38	31
• noch belangrijk, noch onbelangrijk (3)	13	15	12	17	15	15	15	16
• niet zo belangrijk (2)	4	5	6	7	5	5	6	9
• helemaal niet belangrijk (1)	3	1	2	2	2	3	3	3
• weet niet	1	2	1	1	1	1	1	1
gemiddelde	4,1	4,1	4,1	4,0	4,1	4,1	4,0	4,0

In de volgende tabel zien we dat de viering op 5 mei iets minder belangrijk wordt gevonden door de groep van 13 tot en met 17 jaar. De mate waarin men het vieren van de bevrijding belangrijk vindt, is in elke leeftijdsgroep redelijk constant in de tijd. Deze resultaten zijn vergelijkbaar met het belang van de jaarlijkse herdenking op 4 mei.

17 | Gemiddelde scores belang 5 mei, naar leeftijd (gemiddelde op vijfpuntsschaal; n=975)

	<i>belangrijk dat jaarlijks de bevrijding en vrijheid gevierd worden</i>							
	meting 2010	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005	meting 2004	meting 2003
• 13 – 17 jaar	3,9	3,9	3,8	3,9	3,7	4,0	3,6	3,8
• 18 – 24 jaar	4,1	3,7	4,0	3,9	4,1	4,1	4,1	3,9
• 25 – 34 jaar	4,0	4,2	4,2	3,9	4,1	4,1	4,1	4,0
• 35 – 49 jaar	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,0	3,9	3,9
• 50 – 64 jaar	4,3	4,0	4,2	4,1	4,2	4,2	4,0	4,0
• 65+	4,2	4,2	4,1	4,2	4,3	4,2	4,2	4,2
gemiddelde	4,1	4,1	4,1	4,0	4,1	4,0	4,0	4,0

18 | Wat is voor u het belangrijkste van de jaarlijkse viering op 5 mei? (n=975)

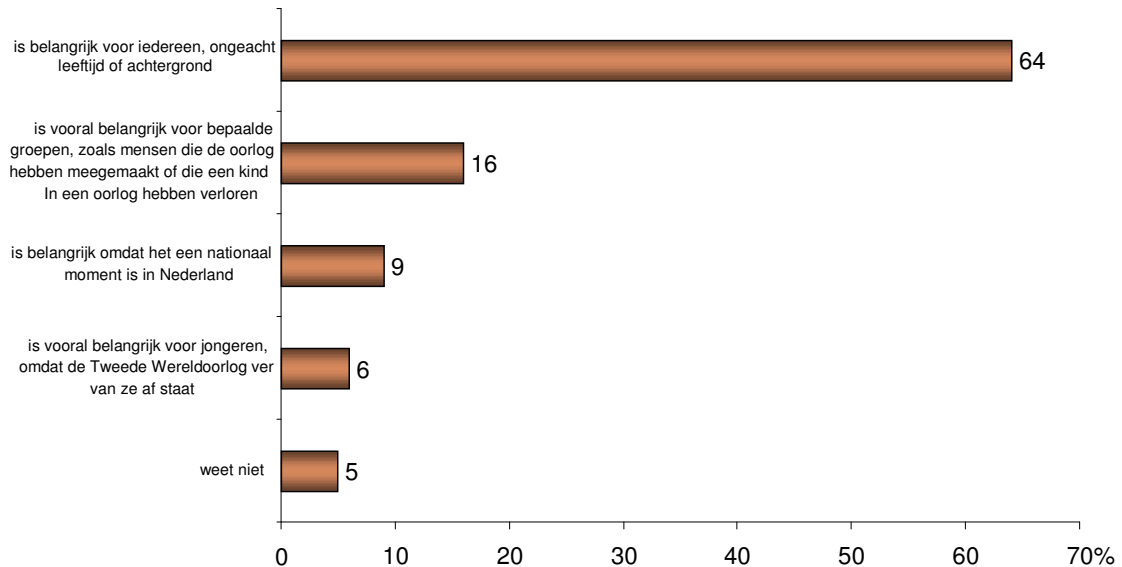

Op de vraag wat mensen het belangrijkste vinden van de jaarlijkse viering op 5 mei, is het antwoord van 46% 'een dag waarop je er bij stilstaat dat vrijheid niet vanzelfsprekend is'. Ook in de jaren 2005 tot en met 2008, toen deze vraag werd gesteld, was dat het meest gegeven antwoord. Een dag waarop je denkt aan mensen die niet in vrijheid leven (14%) en stilstaan bij grondrechten, mensenrechten en democratie (12%) worden beduidend minder vaak genoemd. Er zijn weinig verschillen tussen groepen met verschillende achtergrondkenmerken.

3.2 Voor wie is vieren belangrijk?

In de vorige paragraaf zagen we dat het merendeel van de Nederlanders op 5 mei zowel de bevrijding als de vrijheid viert en dat men deze jaarlijkse viering erg belangrijk vindt. In deze paragraaf wordt gekeken voor welke groepen men de viering op 5 mei belangrijk vindt.

19 | Met welke van de volgende uitspraken bent u het meest eens? Het vieren van 5 mei ... (n=975)

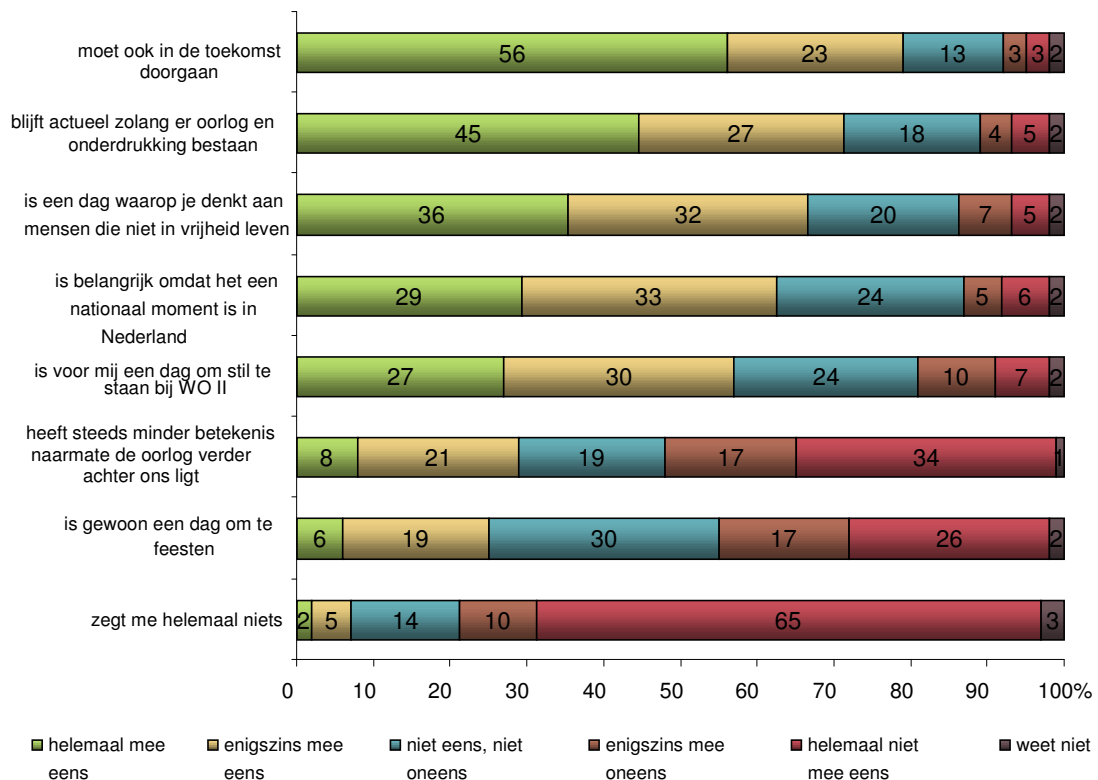

Veruit de meeste Nederlanders (64%) vinden de viering belangrijk voor iedereen, ongeacht leeftijd of achtergrond. Hier is een interessant verband te zien met leeftijd. Een kwart van de jongeren van 13 tot en met 17 jaar vindt dat de viering belangrijk is voor mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt. Dat is vaker dan in andere leeftijdsgroepen. Bij de groep die hiervoor in aanmerking komt - de 65-plussers - zegt men juist vaker dat de viering belangrijk is voor jongeren, omdat de Tweede Wereldoorlog ver van ze af staat. Verder zijn er weinig verschillen tussen groepen met verschillende achtergrondkenmerken.

3.3 Vieren blijft relevant

We zagen in de vorige paragraaf dat het grootste deel van de Nederlanders vindt dat de herdenking ook in de toekomst moet blijven plaatsvinden. In deze paragraaf gaan we na of dit ook voor de viering van 5 mei geldt.

20 | In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? (n=975) De jaarlijkse viering op 5 mei ...

Het merendeel van de Nederlanders vindt dat de viering van 5 mei ook in de toekomst door moet gaan. De viering behoudt volgens 72% van de Nederlanders zijn actualiteitswaarde zolang er oorlog en onderdrukking bestaan. Veel mensen beschouwen de viering als een dag waarop ze denken aan mensen die niet in vrijheid leven. 62% van de ondervraagden vindt 5 mei een belangrijk nationaal moment, een iets kleiner deel staat die dag stil bij de Tweede Wereldoorlog. Slechts weinig mensen vinden dat 5 mei aan betekenis inboet, omdat de Tweede Wereldoorlog steeds verder achter ons ligt. Een nog kleiner deel beschouwt 5 mei als een gewone dag om te feesten of zegt de dag helemaal niets.

Er zijn vooral verschillen te zien als men kijkt naar leeftijd. Jongeren van 13 tot en met 17 jaar (42%) vinden minder vaak dan ouderen van 65 jaar en ouder (62%) dat de viering van de bevrijding ook in de toekomst moet doorgaan. Ook vinden deze ouderen (57%) vaker dan deze groep jongeren (32%) dat de viering actueel blijft zolang er oorlog en onderdrukking bestaat. Opvallend in dit kader is het relatief grote aantal ouderen (13%) dat het helemaal eens is met de stelling dat de viering steeds minder betekenis krijgt naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons ligt. Het grootste verschil tussen jong en oud komt naar voren als we kijken naar het aantal mensen dat het helemaal eens is met de stelling dat de 5 mei viering een dag is om stil te staan bij de Tweede Wereldoorlog. Bijna de helft van de 65-plussers (49%) staat op deze dag stil bij de oorlog, tegenover 15% van de jongeren. Tot slot beschouwt een kwart van de Nederlanders de viering van 5 mei als een gewone feestdag. Opvallend hierbij is het grote aantal 65-plussers en jongeren van 13 tot en met 17 jaar. Maar liefst een derde deel van deze ou-

deren en jongeren vindt 5 mei gewoon een dag om te feesten. Bij de andere leeftijdscategorieën is het percentage dat 5 mei als een gewone feestdag beschouwt een stuk lager.

Zoals bij de herdenking op 4 mei zien we dat het draagvlak voor de 5 mei viering onder brede lagen van de bevolking groot is en dat veel Nederlanders de viering van de bevrijding niet alleen verbinden aan de Tweede Wereldoorlog, maar ook aan actuele thema's, zoals het denken aan mensen die vandaag de dag niet in vrijheid leven. De verschillen in de beleving zijn voornamelijk te verklaren door leeftijdsverschillen en niet door verschillen in etniciteit, opleidingsniveau of sekse.

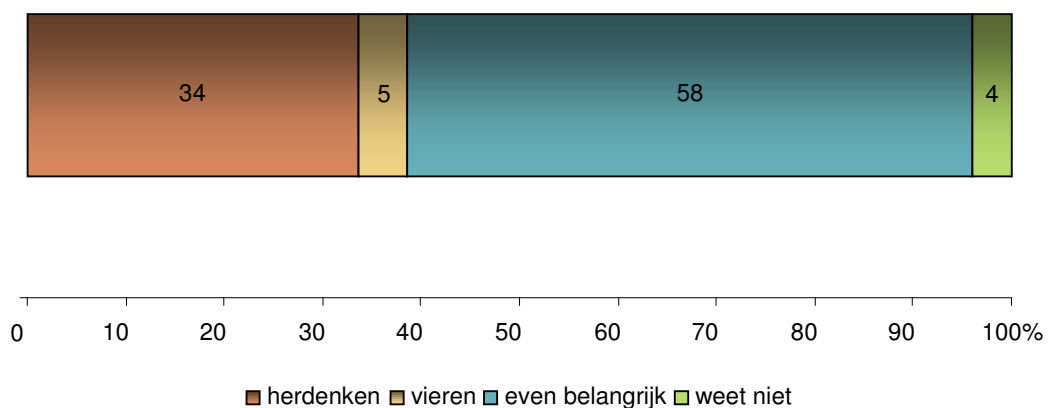
4 Herdenken en vieren vergeleken

In dit slothoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling van de betrokkenheid bij 4 en 5 mei in de tijd en wordt een vergelijking gemaakt tussen het jaarlijkse vieren en herdenken.

4.1 Herdenken en vieren blijven relevant

Elk jaar wordt het belang van zowel 4 mei als 5 mei breed onderschreven. Maar wat vinden Nederlanders belangrijker? Is dat het herdenken op 4 mei of het vieren op 5 mei? 58% vindt vieren en herdenken even belangrijk. Ruim een derde van de Nederlanders vindt herdenken belangrijker, tegenover 5% vieren.

21 | Wat is voor u belangrijker: herdenken, vieren of zijn ze even belangrijk? (n=975)

Het deel van de Nederlanders dat herdenken belangrijker vindt, is dus relatief groot. Hierbij zijn geen grote verschillen tussen de verschillende leeftijdsgroepen aanwijsbaar. Wel is er een verschil in opvatting tussen autochtone en allochtone Nederlanders. 48% van deze laatste groep vindt herdenken het allerbelangrijkste, tegenover 31% van de autochtonen.

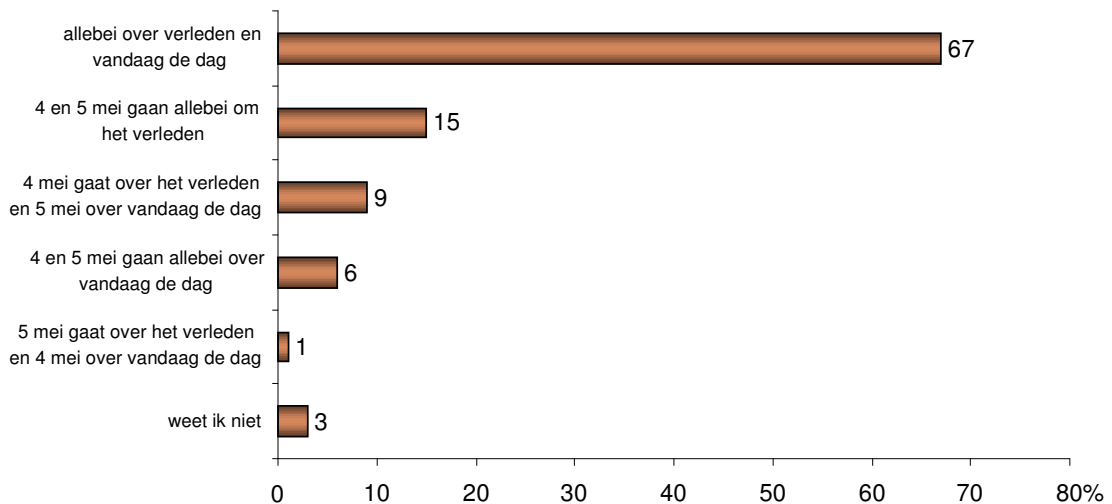
Uit de onderstaande tabel blijkt dat een groeiende groep Nederlanders vieren en herdenken even belangrijk vindt. Het belang dat men aan herdenken hecht is afgenomen ten opzichte van voorgaande jaren.

22 | Wat is voor u belangrijker: herdenken, vieren of zijn ze even belangrijk? (n=975)

	meting 2010	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005
	%	%	%	%	%
• even belangrijk	58	41	36	36	34
• herdenken	34	47	49	48	49
• vieren	5	9	11	13	14
• weet niet	4	3	4	6	4

Ook vroegen we de Nederlandse bevolking of zij vinden dat 4 en 5 mei over het verleden gaan of over het heden. De meerderheid (67%) vindt dat beide dagen zowel over het heden als het verleden gaan. Ook hier zijn geen grote verschillen te zien als we kijken naar de verschillende achtergrondkenmerken.

23 | Vindt u dat 4 en 5 mei gaan over het verleden of over vandaag de dag? (n=975)

4 en 5 mei worden niet gezien als momenten die uitsluitend bestaan vanwege gebeurtenissen uit het verleden. Nederlanders vinden 4 en 5 mei ook belangrijk vanwege gebeurtenissen die vandaag de dag plaatsvinden.

Eerder zagen we dat het belang dat Nederlanders aan beide dagen toekennen, vandaag de dag even belangrijk wordt gevonden als een aantal jaar geleden. We zien een interessante relatie tussen het belang dat men aan deze dagen hecht en de mate waarin men aangeeft dat 4 en 5 mei over het verleden gaan of over vandaag de dag.

24 | Relatie tussen het belang van 4 en 5 mei en of deze dagen gaan over heden of verleden (n=975)

	mensen die herdenking heel belangrijk vinden	mensen die herdenking minder belangrijk vinden	mensen die viering heel belangrijk vinden	mensen die viering minder belangrijk vinden
	%	%	%	%
• allebei over verleden en vandaag de dag	77	58	81	58
• 4 en 5 mei gaan allebei over het verleden	7	21	5	21
• 4 mei gaat over het verleden en 5 mei over vandaag de dag	7	5	6	6
• 5 mei gaat over het verleden en 4 mei over vandaag de dag	9	9	8	9
• 4 en 5 mei gaan allebei over vandaag de dag	-	1	-	1
• weet niet	-	5	-	5

Wie 4 en 5 mei minder belangrijk vindt, is vaker van mening dat deze dagen over het verleden gaan. Degenen die 4 en 5 mei belangrijker vinden, geven vaker aan dat ze zowel over het verleden als het heden gaan. Hieruit kan worden geconcludeerd dat als de nadruk bij het vieren en herdenken sterk op het verleden zou blijven liggen, beide dagen in de toekomst aan betekenis zouden kunnen verliezen.

Bijlagen

Bijlage 1 Onderzoeksverantwoording

Vragenlijst

Door Veldkamp is een conceptvragenlijst opgesteld, waarbij grotendeels geput is uit de vragenlijsten die in de voorgaande metingen zijn gebruikt. Daarnaast is een aantal vragen over het thema vrijheid en solidariteit toegevoegd. In nauw overleg met het Nationaal Comité 4 en 5 mei is de vragenlijst definitief gemaakt. De invulduur bedroeg gemiddeld 43 minuten.

Methode

Voor de gegevensverzameling is gebruik gemaakt van ons accesspanel TNS NIPObase. Dit is een database van huishoudens die over een pc en een modem beschikken en die zich bereid hebben verklaard aan onderzoek mee te werken. Met behulp van hun pc vullen deze personen met enige regelmaat (d.w.z. circa 1x per maand) de vragenlijsten in, via CAWI. De interviews vinden plaats via de 'self-completion methode'.

Het panel bestaat in totaal uit 200.000 personen. De werving voor het panel geschiedt grotendeels via traditionele onderzoeksinstrumenten. Bij de diverse mondelinge en telefonische omnibussen van Veldkamp en TNS NIPO wordt de bereidheid voor deelname aan het panel getoetst. Bij al deze onderzoeken is sprake van random sampling: iedere groep uit de samenleving heeft in principe een even grote kans om in de steekproef te komen. De huishoudens waarvan de panelleden deel uitmaken, zijn in het bezit van een computer met internetverbinding.

Steekproef en veldwerk

Uitgegaan is van het ondervragen van 900 Nederlanders van 13 jaar en ouder voor zes leeftijdscategorieën met eenzelfde aantal waarnemingen (150 per categorie). Dat betekent dat de jongste leeftijdscategorieën sterk zijn oververtegenwoordigd (13-17 jaar en 18-24 jaar). Hierdoor is het mogelijk om per onderscheiden leeftijdscategorie uitspraken te doen. Daarnaast is er gestratificeerd op etniciteit, om ervoor te zorgen dat er voldoende westerse en niet-westerse allochtonen in de steekproef vertegenwoordigd zouden zijn, om ook over deze groepen uitspraken te kunnen doen.

Er is een steekproef uit TNS NIPObase getrokken van N=1.384 personen. Het veldwerk is uitgevoerd van 27 januari tot en met 5 februari 2009. Van de benaderden hebben N=959 deelgenomen aan het onderzoek, waarmee de respons uitkomt op 69%. In de netto steekproef waren N=133 westerse en N=129 niet westerse allochtonen vertegenwoordigd. De netto steekproef is op een aantal kenmerken (seks, leeftijd, opleidingsniveau, grootte huishouden, regio, stedelijkheidsgraad en etniciteit) vergeleken met landelijke cijfers (volgens de Gouden Standaard) en waar nodig herwogen. Het resultaat is dat we kunnen spreken van een representatieve steekproef op deze achtergrondkenmerken.

Wijze van rapporteren

In het rapport zijn de resultaten weergegeven in afgeronde percentages, waarbij percentages met de eerste decimaal ≥ 5 naar boven zijn afgerond en percentages met een decimaal < 5 naar beneden. Indien hierdoor bij optelling kolom- of rijtotalen groter of kleiner dan 100% ontstonden, dan zijn deze *niet* gecorrigeerd. Bij de figuren en tabellen zijn de letterlijke teksten van de voorgelegde vragen opgenomen, tenzij het gaat om uitsplitsingen naar verschillende groepen of samenvoeging van verschillende vragen.